

Специфіка діяльності релігійних меншин в Україні у 1920-х рр. на прикладі Волино-Житомирського регіону

Юлія НОВАК-ГОЛУБЄВА

© Ю. В. Новак-Голубєва, 2016

«Богословские размышления» №17, 2016 / Спецвыпуск «Реформация: восточноевропейские измерения», с. 111-116

Аннотация

У статті окреслено територіальні межі регіону «Волинь-Житомирщина» у 1920-х рр., з'ясовано географію поширення релігійних меншин. Автором простежено релігійну діяльність релігійних меншин на теренах Волині-Житомирщини впродовж 1920-х рр., їх відносини з органами влади в умовах більшовицького режиму, визначені основні причини зростання кількості їхніх громад. Також аналізується позиція Синодальної (Обновленської) церкви щодо сектантського руху в Україні впродовж 1920-х рр. У дослідженні визначений релігійний напрям «червонодраконщики» та специфіку його діяльності.

Ключові слова: Волинь-Житомирщина, сектанти, релігійні меншини, червонодраконщики.

Abstract

The territorial boundaries of Volyn and Zhytomyr region in the 1920s are delineated in this article. Was elucidated geographical spreading of religious minorities. The author traced the specifics of religious minorities in Ukraine on the example of Volyn and Zhytomyr region in the 1920s, its relations with the authorities in terms of the Bilshovyk regime. There were identified the basic causes of the increasing number of their communities. Furthermore, were analyzed the position of the the Synodal Church (The Renovative) regarding sectarian movement in Ukraine during the 1920s. In the scientific research are defined religious trend «Chervonodrakonschyky (Red dragons)» and the specifics of its activities.

Keywords: Volyn-Zhytomyr region, sectarians, religious minorities, «Chervonodrakonschyky (Red Dragons)».

Державно-церковні відносини в УСРР упродовж 1920-х рр. висвітлені у вітчизняних працях науковців, зокрема В. Пашенка, А. Зінченка, О. Ігнатуші, А. Киридон, С. Жилюка. Вони, реалізувавши низку студій тогочасної державно-партійної релігійної політики, міжцерковних відносин, репресій 1920 – 1930-х рр. тощо, побіжно торкалися й проблематики національних меншин. Проте менш висвітленими й досі залишаються питання діяльності громад релігійних меншин Волино-Житомирського регіону, частина з яких не ідентифікована за конфесійною приналежністю.

Історія поширення та діяльність релігійних меншин, зокрема й у радянській Україні, у 1920-х рр. відображена у книзі А. Белова «Секти, сектантство, сектанти» (1978 р.). Автор описує такі секти як євангельські християни-баптисти,

адвентисти Сьомого дня, християни віри євангельської (п'ятидесятники), Свідки Єгови, методисти, духобори, молокани, істино-православні християни та ін. Ці секти у першу чергу виникли як протест селян проти кріпацтва, експлуатації, соціальної нерівності, «як пошук істинної віри, котра б могла змінити життя трудового люду»^[1].

Під визначенням «Волинь-Житомирщина» ми розуміємо три округи у 1920-х рр.: Волинський, Коростенський та Бердичівський. У 1925 р. Волинська губернія ліквідується у зв'язку з введенням в Україні триступеневої системи управління. Постановою Верховного управління Центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) від 3 червня 1925 р. на її території утворено три округи – Волинський, Шепетівський та Коростенський.

Такого поняття як «релігійна меншина» в українському законодавстві немає. Проте цей термін означений та використовується у міжнародних документах, які визнає й Україна. Зокрема, у «Декларації про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин», офіційного документа Генеральної Асамблеї ООН 18 грудня 1992 р. На нашу думку, найбільш влучно для українського контексту дає визначення М.Ю. Бабій, що релігійна меншина – це конфесійна спільнота, яка «за чисельністю рівнем поширення, впливу в релігійному середовищі територіально не посідає домінуючого становища, а віросповідна та культова практика має свою самодостатність та самобутність»^[2]. На Волині-Житомирщині у 1920-х рр. найбільш чисельною та офіційно зареєстрованою була православна церква, яка теж вирізнялася строкатістю: Український екзархат Російської православної церкви (РПЦ), Українська Синодальна церква (обновленці), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ, автокефалісти, липківці), Соборно-єпископська церква^[3]. До релігійних меншин насамперед можна віднести сектантські громади. У Коростенському, Волинському та Бердичівському округах радянськими функціонерами було зафіксовано діяльність з десятка різних сект, зокрема сюди ними було віднесено баптистів, євангельських християн, адвентистів сьомого дня, християн Євангельської віри (трясунів), хлистів (мироносців), молокан, мальованців та ін.

У дослідженні громад релігійних меншин досить важко розмежувати їх конфесійну приналежність, оскільки радянська влада однаково відносила до сектантства всі громади протестантського походження (адвентистів, п'ятидесятників, баптистів) і різні релігійні угруповання, які залишались поза офіційною статистикою (молокан, христовірів, духоборів, мальованців, корніївців тощо). Слід зазначити той факт, що попри прагнення більшовицької влади чітко простежити діяльність релігійних громад у 1920-х рр., вона так і не змогла

^[1] Белов А. Секти, сектантство, сектанти / А. Белов. – 1978. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-reading.club/book.php?book=1019732>

^[2] Бабій М.Ю. Правовий статус діяльності релігійних меншин // Релігійна панорама. Спецвипуск 2006 р. – К., 2006. – С. 15.

^[3] Киридон А. М. Час випробувань: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х рр. / А. М. Киридон. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 384 с.

ідентифікувати сектантські громади та виокремити їх з інших громад. Так, зокрема у звітах Ходорківського та Дзюньківського райліквідкомів Бердичівського округу зазначалось, що офіційних сектантських громад в районі немає, проте проаналізувавши архівні матеріали, виявляємо незареєстровані малочисельні громади мальованців та духоборів^[4].

Поширення протестантизму й сектантства на початку 1920-х рр. деякі дослідники пояснюють тим, що Російська православна церква, втративши державну підтримку, виявилась не здатною самостійно боротись з ним, оскільки колишні механізми місіонерської діяльності вже не працювали.

Відомо, що Російська православна церква першою зазнала удару радянської антирелігійної машини. Не без допомоги влади вона була розколота на кілька течій, що, безумовно, суттєво ослабило її. З іншого боку, православних приваблювали не лише ідеї любові та ненасилля, але і специфічна організація протестантських та сектантських громад. У цей важкий час їхні осередки багатьма сприймалися як своєрідні острівці колективізму, єднання, середовище вияву суто людських відносин і почуттів, оскільки сектанти нерідко організовували різноманітні благодійні акції, безкоштовні обіди тощо. Іншим фактором поширення сектантства варто вважати дезінтеграцію православ'я, що зумовило послаблення його місіонерської роботи, оскільки основні зусилля його кліру спрямовувалися на зміцнення власних інституцій^[5].

Ставлення Синодальної церкви, яку і в ті часи, і нині інколи скорочено називають обновленцями, до сектантства на початку 1920-х рр. було вкрай негативним. Водночас до деяких протестантських конфесій, зокрема баптистів, впродовж деякого часу залишалося невизначеним. Щоб окреслити тодішню релігійну ситуацію в Україні, докладніше зупинимося на тогочасних взаємовідносинах деяких протестантських конфесій із православними. Акцентуємо, що окремі протестантські організації, насамперед баптисти, спочатку обновленців сприймали як своїх союзників у боротьбі проти Російської православної церкви. Вони сподівались, що реформування православ'я, яке вони пропагували, усуне окремі віросповідні та ідеологічні розбіжності між ними, навіть зможе сприяти конструктивному діалогу з об'єднавчих питань. Цей їхній підхід до баптистів впливав із того, що частина інтелігенції ще в дореволюційні часи критично ставилася до Російської православної церкви як ланки царського самодержавного режиму й нерідко відкрито висловлювала своє лояльне ставлення до сектантства. З огляду на це, 1923 р. баптисти звертались до обновленців із пропозицією розпочати пошук шляхів щодо

^[4] Переписка з райвиконкомом про облік служителів релігійних культів. – Архівне відділення Бердичівської міської ради. – Ф. 407. – Оп. 1. – Спр. 207. – арк. 56, 59, 70.

^[5] Новак Ю. В. Відношення православних церков до «сектантства» на Волині-Житомирщині у 1920-х рр. // Науковий збірник Тернопільського педагогічного університету імені В. Гнатюка. – Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 – 28 листопада 2014 р., м. Тернопіль) / За заг. ред. д. іст. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. іст. н. І. Зуляка, д. філос. н. О. Сагана, д. філос. Н. Л. Филипович. – Тернопіль-Київ, 2014. – С. 155-159.

об'єднання, але отримали рішучу відмову. Хоча водночас серед обновленського духовенства були особи, зокрема священник із Харкова Володимир Шаповалов, котрі намагались порозумітися з протестантами. Вони інколи запрошували їх на свої з'їзди та відвідували зібрання протестантів^[6].

Ставлення обновленців до протестантів змінилось після 1923 р., тобто після першого обновленського собору. Зазначимо, що на ньому не піднімалося питання про діяльність сектантів. Але пізніше його Священним Синодом були розіслані циркуляри, де єпархіальним управлінням пропонувалося подати до Місіонерської Ради при Синоді відомості про секти, зокрема характер їхньої пропаганди. Зрештою, у січні 1925 р. розширений пленум Священного Синоду та з'їзд обновленців, який відбувся 1926 р., однозначно висловилися за розгортання боротьби проти сектантства. Вже у квітні 1926 р. пленум Священного Синоду обновленців переорганізував свою Місіонерську Раду, що вже безпосередньо займалась скликанням Місіонерського Всесоюзного з'їзду обновленців. Зрештою на ньому були виголошені доповіді антисектантського змісту митрополита О. Введенського «О сущности сектантства», професора В. Белолікова «О типах современного сектантства», а також протоієрея А. Ендека «О практических мерах борьбы с сектантством». Основні їхні тези лягли в основу розробки резолюції з'їзду щодо боротьби із сектантством^[7].

Така позиція Обновленської церкви щодо сектантства була зумовлена необхідністю відчуження від нього на офіційному рівні, оскільки ієрархи Російської православної церкви, або як їх тоді дуже часто називали тихонівці, називали цю конфесію сектантською. В умовах конкуренційної боротьби православних течій антисектантська позиція обновленської церкви була цілком зрозумілою.

Ще однією очевидною причиною протистояння Обновленської церкви та сектантських організацій була боротьба за вербовку нових членів. Так для прикладу, згідно відомості Житомирського (Волинського) окружного комітету КП(б)У зазначалось що приріст сектантства цілком проходить з православного середовища. Зазвичай з лона православ'я колишні прибічники переходили до баптистів, євангельських християн та до містичного християнства, приміром корніївщини. І, як відмічають місцеві органи радянської влади, «ворожість д православної церкви – спільна риса всіх сект»^[8].

Наголошуємо, що тогочасні партійне керівництво вважало сектантів, й у тому числі протестантів, «антирадянським елементом», оскільки їхня реліг-

^[6] Там само. – С. 157.

^[7] Новак Ю. В. Відношення православних церков до «сектантства» на Волині-Житомирщині у 1920-х рр. // Науковий збірник Тернопільського педагогічного університету імені В. Гнатюка. – Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 – 28 листопада 2014 р., м. Тернопіль) / За заг. ред. д. іст. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. іст. н. І. Зуляка, д. філос. н. О. Сагана, д. філос. Н. Л. Филипович. – Тернопіль-Київ, 2014. – С. 155-159.

^[8] Там само. – С. 158.

ійна діяльність дійсно мала таке яскраво виражене спрямування. Так, згідно доповідної записки секретаря Потіївського районного партійного комітету Шерстова за 1927 р. до Волинського окружного відділу ДПУ, молокани «провели активну роботу проти культурних та політичних заходів партії й радвлади по селах, зокрема проти сільськогосподарського податку, землеустрою та ін.»^[9]. У ньому також акцентувалося, що по всіх районах Волинського округу, де поширювалося сектантство, члени їхніх громад відмовлялися платити сільськогосподарський податок, страховки. Більше того, вони не виконували жодних директив радянських органів.

У Волино-Житомирському регіоні була поширена доволі специфічна й характерна лише для цієї теорії релігійна течія «червонодраконщики». З архівних матеріалів дізнаємося, що цей напрям виник як протест радянській владі й об'єднував в собі кілька конфесій. Зокрема чи не найбільше тут відігравали громади молокан, які активно поширювали інформацію, що В. Ленін є головним «Червоним Драконом», а в 1930 р. у нього «має вирости хвіст»^[10]. Після чого, на їхнє переконання, радянській владі повинен настати кінець. Твердження про СРСР як «Червоного Дракона» активно поширювалося під час перепису населення 1927 р. Саме тоді більшість сектантів категорично відмовлялася давати про себе будь-які відомості, мотивуючи це тим, що цей перепис є «клеймою червоних драконів». Для них абсолютно неприпустимим було добровільно погоджуватися на цей перепис. Водночас вони спиралися на авторитет Святого Письма, де, за їхніми твердженнями, було сказано про те, що настане такий час, коли влада «прийде в руки нечистих» і буде перепис «людності»^[11].

Отже, Волино-Житомирський регіон у 1920-х рр. був представлений трьома округами: Волинським, Коростенським та Бердичівським. До релігійних меншин цього регіону органи радянської влади відносили баптистів, євангельських християн, адвентистів Сьомого дня, християн Євангельської віри (трясунів), хлистів (мироносців), молокан, мальованців та ін. Зазначимо, що деякі релігійні громади не були ідентифіковані, або ж помилково віднесені до інших конфесійних спільнот. Під спільну назву «сектанти» офіційні радянські функціонери відносили і протестантські громади, і секти православного походження, і громади містичного сектантства. Діяльність сектантства, зокрема молокан та христовірів, більшою мірою була антирадянською: відмовлялися брати участь у виборах, платити сільськогосподарський податок. У Волинському та Коростенському округах виникає унікальний релігійний напрям «червонодраконщики». Припускаємо, що до цього напрямку входили

^[9] Держархів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. П-85, оп. 1. 1927 г., спр. 440: Переписка по вопросам антирелигиозной пропаганды, работе среди национальных меньшинств и по др. вопросам, арк. 44.

^[10] ДАЖО, ф. П-85, оп. 1. 1929 г., спр. 609: Докладные записки, информации окружкома партии в ЦК КП(б)У о территориальных формированиях, мобилизации, деятельности религиозных сект и др. вопросам, арк. 10.

^[11] Там само. – арк. 10.

кілька релігійних спільнот, зокрема молокани й христовіри, які відкрито виступали проти радянської влади та не виконували її директив. Назва «червонодраконщики» походить від висловлювань прибічників цього напрямку, котрі називали радянську владу «Червоним Драконом».

Список використаної літератури

- Bielov A. Sekty, sektantstvo, sektanty / A. Bielov. – 1978. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1019732>
- Babii M. IU. Pravovyi status disal'nosti relihiinyh menshyn // Relihiina panorama. Spetsvyypusk 2006 r. – K., 2006. – S. 15.
- Kyrydon A.M. Chas vyprobuvan': derzhava, tserkva, suspil'stvo v radians'kii Ukraini 1917 – 1930-h rr. / A.M. Kyrydon. Ternopil' : Pidruchnyky I posibnyky, 2005. – 384 s.
- Переписка z raivykonkomom pro oblik sluzhyteliv relihiinyh kul'tiv. – Arhivne viddilennia Berdychivs'koi mis'koi rady. – F. 407. – Op. 1. – Spr. 207. – Ark. 56, 59, 70.
- Novak IU. V. Vidnoshennia pravoslavnyh tserkov do "sektantstva" na Volyni-Zhytomyrshchyni u 1920-h rr. // Naykovyi zbirnyk Ternopil's'koho pedahohichnoho universytetu imeni V. Hnatiuka. – Ukrain's'ke pravoslavia u konteksti vitchyznianoï istorii ta suspil'nyh transformatsii: Materialy Vseukrains'koi naukovy-praktychnoi konferentsii (27 – 28 lystopada 2014 r., m. Ternopil') / Za zah. red. d. ist. n. E. Bystryts'koi (hol. red.), d. ist. n. I. Zyliaka, d. filos. n. O. Sahana, d. filos. n. N. L. Fylypovych. – Ternopil'-Kyiv, 2014. – S. 155 – 159.
- Derzharhiv Zhytomyrs'koi oblasti (dali - DAZHO), f. P-85, op. 1. 1927 g., spr. 440: Perepiska po voprosam antireligioznoi propagandy, rabote sredi natsional'nyh men'shynstv I po drugim voprosam, ark. 44.
- DAZHO, f. P-85, op. 1. 1929 r., spr. 609: Dokladnye zapiski, informatsii okruzhkoma partii v TSK KP(b)U o territorial'nyh formirovaniiah, mobilizatsii, deiatel'nosti religioznyh sekt I dr. Voprosam, ark. 10.